

In de ban van de Joodse Raad

Recensieartikel door J. C. H. Blom

naar aanleiding van de biografie van D. Cohen: P. Schrijvers, *Rome, Athene, Jeruzalem. Leven en werk van prof. dr. David Cohen* (Groningen: Historische uitgeverij, 2000, 319 blz., f65,-, ISBN 90 6554 4712).

De professor doctor David Cohen uit de titel van dit boek, die zich vast niet op grote schaal David liet noemen, is in de (joods-)Nederlandse geschiedenis bekend als een van de twee voorzitters van de Joodse Raad, en wel als de leidende figuur van die twee. Daarmee is zijn naam direct verbonden met de vervolging en deportatie van zo'n vergelijkenderwijs hoog percentage Nederlandse joden. De persoon Cohen gaat zo vrijwel steeds schuil achter de, vaak zeer omstreden, voorzitter van de Joodse Raad. De zuigkracht van de aandacht voor deze catastrofe trekt als het ware het beeld van het leven van Cohen scheef. Alles wordt voorafschaduwend en nasleep van zijn leidersrol in de Joodse Raad. Zelfs het klaarblijkelijk slappe handje dat Cohen placht te geven wordt zo retorisch symbool voor de hem toegeschreven houding tegenover de bezetter.

Daarom was het zo verheugend dat de classicus Piet Schrijvers, tot dusver bibliografisch vooral bekend als prof. dr. P. H. Schrijvers, de moeilijke taak op zich nam een biografie van Cohen te schrijven. Schrijvers werd begin 1996 door een toevalligheid geconfronteerd met enig materiaal van de hand van Cohen en werd getroffen door een kennelijk verwante belangstelling, liefde wellicht, voor Horatius. Schrijvers was ook gefraspeerd door de gedachte dat hij, via zijn leraar Grieks op het Ignatiuscollege in Amsterdam en inspirator tot de klassieke studiën A. M. Bent, in een traditie stond: 'Tja, als classicus ben ik een kleinzoon van Cohen' (45). Die kennismaking leidde tot de vraag of er 'misschien niet ruimte en behoefte bestond voor een biografische schets' (46). Blijkens de titel van het boek groeide dat later uit tot de ambitie een volwaardige biografie te schrijven.

Is Schrijvers in die ambitie geslaagd? Dat hangt uiteraard af van de criteria die worden aangelegd. Behoudens de tekst op de achterzijde van het boek ('leven en werk van de classicus en historicus David Cohen als geheel en geïntegreerd te beschrijven'), die wellicht niet aan de auteur zelf mag worden toegeschreven, verschaft het boek geen opheldering over de precieze doeleinden van de auteur. Vandaar dat ik de naar mijn mening voor de hand liggende criteria zelf formuleer. Ten eerste: is er sprake van een heldere en evenwichtig naar tijd en thematiek gespreide beschrijving van het leven van Cohen? Ten tweede: is de auteur er in geslaagd de slagschaduw van oorlog, bezetting en jodenvervolging over het voorafgaande leven weg te nemen of althans in proportie te presenteren? En ten derde: is Cohens optreden in het algemeen en ten tijde van de bezettingstijd in het bijzonder in het licht van zijn levensgeschiedenis begrijpelijker geworden, is er verklarend licht op geworpen?

Met betrekking tot het eerste criterium is mijn oordeel overwegend positief. Schrijvers heeft een zeer leesbaar en toegankelijk boek geschreven. De stijl is concreet en transparant. Het gaat hier en daar iets meer over de auteur zelf dan ik aantrekkelijk vind. Wij vernemen vaker over

Schrijvers' avonturen bij het onderzoek en zijn vele gesprekken met betrokkenen dan voor het levensverhaal van Cohen nodig is. Wat verheldert bijvoorbeeld het gegeven dat Schrijvers bij zijn bezoek aan het archief van de firma Wolters in Groningen vriendelijk werd ontvangen met koffie en gratis kopieën (119)? Maar het kan een stijlkeuze zijn: boeien door de lezer deelgenoot te maken van de zoektocht van de auteur. Ook het ontbreken van noten zal als een gebaar aan de niet in de eerste plaats wetenschappelijk geïnteresseerde lezer bedoeld zijn.

Hoe dan ook, tweederde van het boek (200 van de 300 bladzijden tekst) is gewijd aan de jaren vóór 1940 en verschafft een levendig en informatief relaas van Cohens leven tot de bezetting. De jeugd in Deventer, de studentenjaren in Leiden, het leraarschap in Den Haag en het hoogleraarsbestaan in Amsterdam passeren de revue en in al die jaren is er joodse activiteit: joods en assimilerend leven beide in Deventer, zionistisch activisme en bestuursfuncties in tal van joodse verenigingen en comités daarna. Vooral in de jaren dertig, globaal de tijd van het hoogleraarschap oude geschiedenis aan de toen nog gemeentelijke universiteit van Amsterdam, nam die activiteit zodanig grote vormen aan, dat de wetenschapsbeoefening er meestal bij in schoot.

Wellicht van stiefmoederlijk bedeed is het familie- en gezinsleven van Cohen. Terwijl in de Deventer entourage van de jeugdijaren het gezin waarin David opgroeide juist een centrale rol krijgt toebedeeld, blijft zijn eigen gezin erg op de achtergrond, hoewel er nog wel papieren zijn en vooral de twee kinderen die nog leven het nodige te vertellen hebben. Het was overigens een bijzondere gezinssituatie omdat het gezin behalve uit Cohen, diens echtgenote Corrie Cohen-Slijper en hun drie kinderen Herman, Virri en Mirjam, ook bestond uit Cohens 'levenslange vriendin' (121) de weduwe Sophie Tal en haar drie kinderen (Marjo, Kara, Bettekee) van wie David Cohen voogd was. Het was geen gemakkelijke huishouding 'door de uiteenlopende karakters van de echtelieden ... en door de spanningen die zijn vriendschap met Sophie Tal ... had opgeroepen' (276). Na de terugkeer van Cohen, zijn echtgenote en Sophie Tal uit Theresiënstadt woonde Cohen alleen in een pension. De korthed van Schrijvers hierover is kies en in menig opzicht te waarderen. Maar de vraag naar de betekenis van deze bijzondere omstandigheden voor Cohens openbare leven en (wetenschappelijk) werk blijft zo onbesproken, behoudens de zijdelingse opmerking dat Cohen het er maar druk mee had.

Het meest geslaagde hoofdstuk vind ik dat over het leraarschap en conrectoraat aan het Nederlands Lyceum in Den Haag, in die tijd een duidelijk centrum van onderwijsvernieuwing. Daarover was in relatie tot Cohen nog nauwelijks iets bekend. Soms verwijderd het verhaal zich wat van de hoofdpersoon en wordt het meer onderwijsgeschiedenis dan biografie. Maar als geheel is het een adequaat en boeiend beschreven fase in het levensverhaal van de kennelijk gewaardeerde leraar klassieke talen.

Ook de passages over Cohen als classicus, egyptoloog en oud historicus vooral, zijn vol nuttige informatie. Met name het relaas over het Archeologisch historisch instituut is interessant. In dat instituut van de Amsterdamse universiteit was Cohens oude geschiedenis met de aan zijn collega G. A. S. Snijders toevertrouwde klassieke archeologie samengevoegd, een boeiende zeker niet spanningsloze combinatie. Wel is jammer dat Snijders, die een bekende collaborateursrol speelde in de oorlog, wat al te gemakkelijk vanaf het begin als de slechterik wordt opgevoerd: 'de doortrapte Snijders' (144). Het met nadruk vermelden van Snijders latere rol vertekent het verhaal hier en daar.

Enigszins verbazingwekkend is ook dat de classicus J. de Decker, die Cohen na diens ontslag in 1940 als hoogleraar opvolgde, niet in het boek voorkomt. De Decker was leraar aan het Amsterdams Lyceum, waarmee Cohen als president-curator nauwe banden onderhield, en assistent bij de klassieke sectie van de universiteit. De faculteit stribbelde tegen bij die benoe-

ming, maar deze lijkt de instemming van Cohen te hebben gehad. Met P. J. Knegtmans (*Folia Civitatis*, 7 april 2000) ben ik van mening dat deze kwestie in de biografie wel had thuis gehoord. Meer in het algemeen zou men, gezien de achtergrond van de biograaf, in deze passages over Cohen als classicus ook de meest interessante en diepgravende inzichten verwachten. Maar dat blijkt niet helemaal het geval. Kennelijk is Cohen als classicus niet zo'n heel boeiende figuur. Zijn oeuvre is beperkt gebleven, vooral opvallend door de keuze voor een egyptologisch onderwerp voor zijn dissertatie: *De magistratibus Aegyptiis externas Lagidarum regni provincias administrantibus* (Den Haag, 1912).

Die dissertatie leverde de opening naar een academische carrière, maar uit een oogpunt van wetenschapsbeoefening en publicaties was deze geen groot succes. Misschien was dat het gevolg van de keuze van Cohen voor het werk in de joodse organisaties in de jaren dertig, toen de jodenvervolgning in Duitsland zijn effecten ook in Nederland deed gevoelen. Maar misschien had Cohen op zijn vakgebied al met al ook niet zo heel veel nieuwe inspiratie. Schrijvers doet nog wel een poging enkele geschriften over grote mannen in de Oudheid psychologisch te duiden. Cohen zag zichzelf vermoedelijk als een groot leider of liet zich door zijn bewondering voor 'grote mannen' althans inspireren. Tot diepgaand psychologiseren hierover laat Schrijvers zich echter, me dunkt terecht, niet verleiden. Maar zo blijft de betekenis van de klassieke vorming voor Cohens leven toch wat onduidelijk.

Pas vrij laat in het boek werd ik echt getroffen door een passage waarin de klassieke achtergrond kennelijk existentiële betekenis had. Eind 1941, na de officiële ontbinding van Joodse coördinatie commissie (die dikwijls als het betere alternatief voor de Joodse Raad is getypeerd), correspondeerde Cohen ook privé met de befaamde L. E. Visser, voorzitter van die JCC. In hun onderlinge dispuut bestookten Cohen en Visser elkaar met klassiek thema's, zonder dat daardoor overigens beweging in de standpunten kwam. 'Cohen vergeleek het lot van de 'revolutionaire strenge geesten' met dat van 'de grootste heros, Heracles, [die uiteindelijk] den vuurdood is gestorven' en rekende zichzelf tot 'de realiteitsmensen, die van den bestaanden toestand maken wat er van te maken is'. Mr. Visser bracht tegenover Cohen, de Horatiusliefhebber, de Romeinse dichter zelf in stelling met het welbekende citaat uit zijn Romeinse oden: 'al stort de hele wereld in, bang is hij niet voor de vallende brokken' (232). Maar dat is toch een uitzondering.

Jammer genoeg zijn de gedeelten over Cohen als actief deelnemer aan het joodse leven, hoewel zeker informatief en van veel belang, uit het vooroorlogse verhaal het minst geslaagd. Evelien Gans heeft er in het *Biografie Bulletin*, X (2000) afl. 2 al het nodige over gezegd. Ik zal er daarom kort over zijn. Naast een kennelijk niet al te grote vertrouwdheid met de subtiliteiten van de onderlinge zionistische twistpunten, lijkt de hoofdoorzaak mij te liggen bij Schrijvers' sterke wil om Cohen 'recht te doen'. Schrijvers toont zich zo overijverig, dat het mislukken van de ambitie van Cohen in de zionistische beweging in Nederland de hoofdrol te spelen op nogal hoge toon aan diens toenmalige opponenten wordt verweten.

Ook de latere geschiedschrijving, die Cohen niet als een groot zionistisch leider typeert, krijgt er van langs. Schrijvers noemt de 'ignorering en kleinerig' van Cohen 'een vorm van geschiedvervalsing' (71). En twee bladzijden verder: 'Het is boven iedere twijfel verheven dat David Cohen fenomenaal veel werk heeft verzet voor de verbreiding van het zionisme in Nederland. De onderbelichting van zijn rol is historiografisch gezien een schandaal...' (73). Schrijvers voegt daar direct aan toe dat dit wellicht te verklaren is als een reactie op Cohens eigen houding. Maar de toon is hier toch te schrill. De aangevoerde bewijslast rechtvaardigt zulke grote woorden naar mijn mening in geen enkel opzicht. Het is bovendien contra-productief.

De verklaring hiervoor zoek ik in de problematiek van Cohens rol tijdens de oorlog en

bezettingstijd. Het vormt tevens de overgang naar mijn tweede criterium. Het omstrepen en met heftige emoties omgeven optreden van Cohen als voorzitter van de Joodse Raad is voor de biograaf een enorm probleem. Zoals gezegd ligt deze fase uit Cohens leven, in feite niet meer dan twee à driejaar lang, als een doem over zijn hele bestaan. Het belemmert als het ware het zicht op de levensloop voordien. Dat het leven erna in zeer hoge mate in het teken van de Joodse Raad stond spreekt vrijwel vanzelf en is ook minder problematisch. Maar dé opgave voor de biograaf van Cohen, die inzicht wil geven, lijkt mij aan die doem te ontsnappen. Een schoolvoorbeeld van 'de ban van goed en fout' als historiografisch probleem.

Het lijkt er op dat Schrijvers zelfs geen poging heeft gedaan om aan die doem te ontkomen. 'Recht doen aan Cohen' stond bij hem, zo laat het zich aanzien, op de eerste plaats. De echte of vermeende aanvallen op Cohen moesten worden gepareerd en weerlegd. Daardoor is vanaf zeer vroeg in het boek 'de oorlog' en 'de Joodse Raad' met veel nadruk ook expliciet aan de orde. Op de eerste bladzijde echte tekst (7) wordt de Joodse Raad al genoemd: veel biografisch materiaal van wat aan die periode herinnerde is verloren gegaan ('verscheurd en vernietigd'). Veelvuldig wordt daarna deze latere fase met klem aan de orde gesteld met naar mijn mening zeer nadelige gevolgen voor de overtuigingskracht van de biografie. Hoewel Schrijvers dat niet echt lijkt te willen, komt zo toch het hele leven in de ban te staan van het voorzitterschap van de Joodse Raad. Niet alleen belemmert dat rechtstreeks een goed inzicht in het leven van voor de oorlog, indirect belemmert het ook een scherpe analyse en verklaring van Cohens optreden in die functie.

Het hele relaas van Cohens vooroorlogs leven, zoals beschreven door Schrijvers, levert vooral argumenten voor een geleidelijke groei van Cohen naar een min of meer traditionele Nederlands-joodse leiderspositie. Cohen is al vaker zo geduid. A. C. Wertheim (1832-1897) kan als het prototype van die leidersrol gelden: sterk seculariserende, maatschappelijk aanzienlijke en op de Nederlandse samenleving als geheel georiënteerde joden bekleedden, ook in de overigens overwegend orthodoxe religieuze gemeenschap, de leidende posities. Vanuit die posities behartigden zij de belangen van de in Nederland levende, vaak arme of zeer bescheiden posities innemende, joden. Het klopt precies bij Cohen net als bij zijn latere compaan bij de Joodse RaadA. (Abraham) Asscher. In de jaren dertig al zijn zij in vrijwel alle belangrijke besturen en comité's te vinden. Daaronder ook de Permanente Commissie van het Nederlandsch Israelitisch Kerkgenootschap. In dat verband is het jammer dat Schrijvers in het geheel geen aandacht besteedt aan de religieuze denkbeelden en gevoelens van Cohen, een aspect van zijn joodse identiteit, dat toch wel degelijk de moeite waard lijkt.

In deze traditie speelde Cohen in die jaren dertig met verve de rol van zaakwaarnemer van de Nederlandse joden en de joodse vluchtelingen in de Nederlandse compromiscultuur en in het spel van de gesegmenteerde (verzuilde) belangenbehartiging in ons land. Het streelde zijn kennelijk toch al niet geringe gevoel van eigenwaarde. Bijna tot vervelens toe wijst Schrijvers enigszins bestraffend op de ijdelheid van Cohen, die verder zo weinig vlekjes vertoont in het portret dat deze biograaf schildert. Niet vrij van een zekere zelfoverschatting poogde Cohen ook in de bezettingstijd die rol voort te zetten. Vol onbegrip voor wat er werkelijk gaande was kon hij zo, hoewel hij het tegendeel nastreefde, tot instrument van de bezetter worden, die nu juist met de joden zulke verschrikkelijke bedoelingen had. Cohens houding en handelwijze vertoont daarbij grote overeenkomsten met veel van de andere, al dan niet verzuilde, leiders en bestuurders. Hij lijkt in menig opzicht een representatief geval van de deftige Nederlandse elite te zijn geweest. Potentieel ligt in het levensverhaal van Cohen ook een alternatieve interpretatie besloten, namelijk die van de beïnvloeding door de klassieke vorming. Maar, zoals al eerder gezegd, die mogelijkheid is nauwelijks expliciet uitgewerkt en overtuigt minder.

Zo zijn de eerste opmerkingen met betrekking tot het derde criterium inmiddels gemaakt. Werpt Schrijvers een verklarend licht op Cohens optreden tijdens de bezettingstijd? Helaas moet ik tot de conclusie komen dat het hier in dit boek helemaal is misgegaan. Om een of andere reden heeft Schrijvers het niet nodig gevonden om het levensverhaal van Cohen na 1940 voort te zetten en zo de biografie ordentelijk te voltooien. Aannemend dat iedereen dat oorlogsverhaal wel kent — een datumlijstje van twee bladzijden dient als geheugensteuntje — koos hij voor voortzetting volgens het juridische model. Cohen wordt verder impliciet als een verdachte beschouwd en Schrijvers is zijn advocaat. Vijf auteurs over de Joodse Raad, en dus over Cohen, worden aan een soort kruisverhoor onderworpen c. q. door doctor Schrijvers in het gerechtelijk laboratorium ontleed. A. Herzberg, na de oorlog Cohens echte advocaat, blijft redelijk ongeschonden. Maar L. de Jong, I. Kisch, J. Michman en J. Presser worden tot in de kleinste zinswendingen geanalyseerd, onvoldoende bevonden en meedogenloos neergesabeld. Alle vier zijn volgens Schrijvers onbekwaam en bevooroordeeld.

Inzicht in het leven en de drijfveren van Cohen levert dat natuurlijk niet op, maar enig recht van spreken heeft Schrijvers wel. Indien wij deze passages opvatten als wat streng uitgevallen historiografische tekstkritiek valt er het nodige uit te leren. Speciaal Kisch en Michman beogen met hun na-oorlogse geschriften niet steeds in de eerste plaats historisch inzicht te leveren en men kan zich inderdaad afvragen of zij wel helemaal fair zijn in hun oordelen. Of zij werkelijk zo sterk gedreven zijn door de vooroorlogse tegenstellingen in de zionistische beweging in Nederland als Schrijvers suggereert betwijfel ik echter. Het zal niet zonder betekenis zijn geweest. Maar de oorlogservaringen hadden voldoende explosieve stof opgeleverd om ook zonder die zionistische twist tot heftige tegenstellingen, juist over de Joodse Raad en zijn leiders aanleiding te geven. Ook de bezwaren tegen De Jong en Presser zijn niet zonder grond. Zij zijn trouwens eerder geuit. Maar het lijkt Schrijvers er niet om te gaan om via die kritiek tot accuratere beschrijvingen en overtuigender analyse van de gebeurtenissen te komen. Diskwalificatie van deze als tegenstanders van Cohen opgevoerde getuigen is het kennelijke doel.

Hoezeer Schrijvers de advocatenrol speelt blijkt wanneer hij Cohen zelf aan het woord laat. Na de oorlog stelde deze tegenover de aanvallen en zelfs aanklachten zijn 'verweer' onder de titel *Pro Domo* op schrift. Dat is een boeiend stuk dat zeker veel aandacht verdient. In het bijzonder het kernargument, tevens rechtvaardiging van zijn handelen, dat de bedoeling van de leiding van de Joodse Raad was om tijd te winnen, is serieuze bespreking waard. Vanuit onze kennis over de afloop en de duur van de oorlog moge dat argument van tijdrekken wat vreemd klinken, maar toen, in 1941, 1942 en 1943, was het allemaal niet zo duidelijk hoe het zou lopen. Daarom is het ook volledig gerechtvaardigd dat dit document in dit boek voor het eerst volledig wordt gepubliceerd. Maar dan als bijlage en niet als een hoofdstuk in het boek met de bedoeling er de werkelijke gang van zaken mee weer te geven. Schrijvers doet dat toch. En weg is het vlijmscherpe analytische mes waarmee hij nog kort daarvoor de 'vijandige geschriften' fileerde. In plaats van dit document zorgvuldig historisch, intellectueel en eventueel psychologisch nader te interpreteren, neemt Schrijvers het relaas van Cohen nagenoeg klakkeloos over.

Drie kanttekeningen maakt hij slechts. De eerste heeft als strekking dat de motieven en idealen van Cohen als voorzitter van de Joodse Raad zionistisch zuiver op de graad waren. Daarbij beroept Schrijvers zich op een rondschriven van 1 november 1940 van de toenmalige voorzitter van de Nederlandse Zionistenbond M. L. Kan. Het ging in dat stuk om de bereidheid offers te brengen. Ook Cohens bedoeling om 'de besten' voor na de oorlog te redden is in overeenstemming met 'het zionistisch elitisme en optimisme' (266), aldus Schrijvers met opnieuw een beroep op dat rondschriven van Kan. Daarmee verwerpt Schrijvers in feite ook de gedachte

dat het het zionisme 'niet in de eerste plaats een vraag van zelfbehoud, maar een vraag van waardigheid' is, zoals dezelfde Kan op 25 november 1940 had betoogd (264). Kisch en hij traden uit de Joodse Raad na een conflict dat volgens Schrijvers deze prioriteitsstelling als kern had (265).

Ten tweede stelt Schrijvers dat Cohen, anders dan vaak gezegd, wist van het verzet, ook in joodse kring, en er zelfs indirect bij betrokken was. Slechts in één geval vind ik de argumentatie daarvoor echt sterk: Cohen wist kennelijk van de illegale acties rond de Palestijnse pioniers en de voorzitters van de Joodse Raad stelden uit de 'zwarte kas' geld ter beschikking (270). Voor de rest zie ik vooral dat Cohen wellicht enig vermoeden had dat er wel het een en ander gebeurde, maar er juist graag buiten bleef en werd gehouden, zoals menig burgemeester in bezettingstijd. De derde kanttekening is inderdaad een terechtwijzing. Cohens bewering dat hij 'voor april 1945 niet op de hoogte is geweest van de gebeurtenissen in Auschwitz en in andere kampen' (272) is ongeloofwaardig. Schrijvers signaleert in dit verband een lezing van Cohen uit 1961 onder de titel 'Het probleem der waarheid' en typeert dat betoog als 'een klassieke' verdediging van de leugen om bestwil' (273).

De Jong, Kisch, Michman en Presser zouden voor zo'n vergrijp ernstig door Schrijvers zijn gestraft, maar Cohen komt er genadig van af. Diens relaas als geheel overtuigt Schrijvers. Deze treedt daarbij niet meer alleen als advocaat op, maar omdat hij de auteur van het boek is ook als rechter. Advocaat en rechter in dezelfde zaak, het is een combinatie die in ons rechtsgevoel volstrekt ontoelaatbaar is. Het zal duidelijk zijn dat Schrijvers mijns inziens hier het terrein van de geschiedbeoefening, zo het ooit zijn bedoeling is geweest het te betreden, heeft verlaten. Het is een nobel streven 'recht te doen' aan een individu dat onder uiterst moeilijke omstandigheden moest operen. Cohen is ongetwijfeld in historisch opzicht vaak misverstaan en hem is in de vele harde oordelen die geveld werden inderdaad 'onrecht' aangedaan. Maar 'non tali auxilio' als het historisch overtuigend moet zijn.

Het is jammer, omdat ik voor het vele bijeengebrachte materiaal en voor de op zich toegenakelijke en heldere hoofdstukken over de jaren voor 1940 naast kritiek ook wel degelijk veel waardering heb. Maar vanuit historiografisch oogpunt kan ik voor de gedeelten over de bezettingstijd slechts tot een uitermate negatief oordeel komen. Schrijvers zelf zou er wel een term voorweten: 'een historiografisch schandaal'. Eerder in dit betoog noemde ik zo'n toon te schrill en ik wil die hier dan ook niet bezigen. Maar wel betreur ik dat Schrijvers zich zo heeft laten gaan en niet voor de wetenschappelijke distantie en plaatsing in de historische context heeft gekozen. Dat wil overigens niet zeggen dat ik een gevoelloze benadering verkies. Passie voor de historische waarheid kan ook diep zitten.

Passie voor de waarheid in plaats van 'recht doen' zou er vast ook toe geleid hebben dat Schrijvers de mooiste tekst over Cohen die ik ken niet (nagenoeg) zou hebben genegeerd. In het *Tweede jaarboek van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie* (Zutphen, 1990) publiceerde de zoon van David Cohen, Herman Cohen, die in 1939 als zionist naar Israël emigreerde en zich veel later overigens weer in Nederland vestigde, een artikel van twintig bladzijden over zijn vader. Het is een, in de woorden van de redactie van dat jaarboek, 'in een terughoudende stijl geschreven bijdrage onmiskenbaar van historische waarde'. In een fijnzinnige mengeling van distantie en betrokkenheid, aanvoelingsvermogen en kritische toonzetting, liefde voor de vader en aarzeling over diens handelen, geeft het naar mijn mening veel inzicht in de hoofdpersoon van de hier besproken biografie. Het is voor mij onbegrijpelijk dat de biograaf, tevens kleinzoon als classicus, juist de tekst van de fysieke zoon liet liggen.

Recensies

ALGEMEEN

A. M. J. A. Berkvens, G. H. A. Venner, ed., *'Om daarmede vrijelijk te doen naer wil ende welgevallen'*. *Rechtshistorische opstellen aangeboden aan prof. mr. A. Fl. Gehlen* (Werken uitgegeven door het Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap XVI; Maastricht: Werkgroep Limburgse rechtsgeschiedenis, Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap. 1998, 276 blz., ISBN 90 74581 09 8).

A. Fl. Gehlen was de eerste bijzondere hoogleraar 'in de rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria' die vanwege het Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap aan de universiteit van Maastricht werd aangesteld. Daarnaast oefende hij het notarisambt uit. Bij zijn afscheid als hoogleraar in 1998 ontving hij de hier te bespreken bundel met vijftien rechtshistorische opstellen van vrienden en collegae. De redacteurs hebben deze opstellen in vijf categorieën onderverdeeld: notariële rechtsgeschiedenis, procesrecht en rechtspraak-geschiedenis, institutionele geschiedenis, moderne rechtsgeschiedenis en rechtsiconografie. De laatste categorie bevat overigens maar één bijdrage, die van Margariet Moelands (275 en 276). Zij geeft daarin een korte beschrijving van de plaat uit de *Practycke in civiele saecken* van Joost den Damhouder (Rotterdam, 1649), die tevens gebruikt is voor het kaft van de bundel.

De inhoud van de andere categorieën, die alle drie tot vier bijdragen bevatten, is zeer divers. Zo staat in de categorie institutionele geschiedenis een artikel van J. P. A. Coopmans over vrijheidsrechten in het middeleeuwse stadsrecht van 's-Herlogenbosch (141-158), één over de mislukte pogingen om te komen tot één college van gedeputeerde staten in het gewest Gelre en Zutphen (van F. Keverling Buisman, 159-188) en één over de ambtvergaderingen in het Limburgse ambt Montfort (van G. H. A. Venner, 189-210) broederlijk naast elkaar. Waarom het artikel van T. P. M. Thuis over benoemingen in de provincie Limburg in de jaren 1890 en 1891 bij de moderne rechtsgeschiedenis geplaatst is, terwijl de bijdrage van F. Stevens over de notarisopleiding in België in de negentiende en twintigste eeuw bij de notariële rechtsgeschiedenis staat, is wat onduidelijk. Het zal er wel mee te maken hebben, dat Stevens' onderwerp een directe band met de geschiedenis van het notariaat heeft. De categorie moderne rechtsgeschiedenis maakt zo de indruk van een restcategorie.

Wat betreft de lay-out van het boek valt op, dat de auteurs niet allen dezelfde regels gehanteerd hebben bij het aanhalen van bronnen en literatuur in de noten. In het ene artikel worden op dit punt de regels van het Historisch Genootschap wel gevolgd, zoals in dat van M. Oosterbosch en D. van den Auwele (9-27), in het andere niet, zoals in dat van P. L. Nève (251-274). Daarnaast is aan de namen van drie auteurs, F. Stevens, J. Monballyu en G. R. de Groot, een noot toegevoegd die aangeeft welke wetenschappelijke functie zij bekleeden (61, 75 en 211), terwijl dat bij de andere schrijvers niet het geval is. De redactie heeft de schrijvers hierin kennelijk vrijgelaten.

In zijn algemeenheid kan men stellen, dat de in de bundel opgenomen artikelen zeer leeswaardig zijn. Dat geldt met name voor het al genoemde artikel van Oosterbosch en Van den Auwele (9-27), waarin nieuwe wegen worden gezocht voor het maken van een typologie van middeleeuwse notarismerken, en voor dat van B. C. M. Jacobs, die de zogenaamde 'communicatoire procedure' voor de Staatse Raad van Brabant beschrijft. Tot nu toe is aan